

УДК [321.01:94](44)

Кірсенко М. В.

ВИТОКИ І ЕВОЛЮЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

У статті висвітлено основні етапи виникнення та розвитку французької державності від найдавніших часів до сьогодення – формування населення, зміну вірувань та конфесій, суспільно-політичного ладу, правничих систем та державного устрою, атрибутики, а також сучасне місце французької держави в європейській та світовій цивілізації.

Ключові слова: держава, патримоніальний лад, феодалізм, стани, абсолютизм, Реформація, Просвітництво, нація, республіка, конституція.

Європа шанує вітчизняну історію і самобутність від джерел (ad fontes). Цивілізована нація визначає етнічну і політичну приналежність не з расових критеріїв, а з громадянства, яке за законами Франції важко набути тим, хто не народився в цій країні. Важливіше лояльність до країни, ніж до народу (нім. Landspatriotismus, Volkspatriotismus). Держава (République française) є наступницею попередніх утворів на своїй землі. Правосвідомість всотала, абсорбувала, врахувала, засвоїла, пристосувала різноманітні звичаї. Кожна епоха залишила певний відбиток у спільній пам'яті, а з перетворенням на велику державу амальгама культур спонукала прибульців з нащадками почуватись, а отже, і бути французами. Париж вважається центром світу (la capitale du monde). Політологи знають етапи французької державності після первісно-суспільного прологу від античності через патримоніальний устрій і феодалізм Середніх віків, становий лад доби Ренесансу, абсолютизм в епоху Реформації та Просвітництва, експансію, націоналізм республік і імперій, революції й війни до інтегрованої Європи в інформатизації та глобалізації. Спробуймо збагнути нашарування в ментальності та політиці.

Збирачі-мисливці палеоліту блукали тут 1,8 млн р. тому Крига відступила 10 тис. р. до н. е., потеплішало, і неоліт 7 тис. р. до н. е. мав

осілий спосіб життя¹. Ширшало рільництво 3 тис. р. до н. е., обробка міді, бронзи, золота, а потім і заліза². Греки-іонійці Фокеї (Phocaea) заснували перше місто країни Масалію (Massalia, Marseille, Марсель) 600 р. до н. е. Кельти (лат. gallus, півень) осіли від Рейна до Атлантики, Піренейів і Середземного моря у V–III ст. до н. е. Ватажок Бренн з Альп 390 р. до н. е. переміг легіони в Алії, обліг Рим і взяв викуп. Поступово римляни приборкали Італію, замирилися з галами 345 р. до н. е., освоїли Прованс (Provence, Provincia Romana) 125 р. до н. е. Тубільці мали жерців-друїдів, осередки ремесел і мистецтв. Цезар завоював Галію (Gallia) 58–51 р. до н. е. і здолав опір Верцингеторикса з племені арвернів. Октавіан Август окреслив Белгіку (Belgica), Аквитанію (Aquitania), Нарбонську (Narbonensis) і Лугдунську провінції. Ліон (Lugdunum, Lyon) і всі міста мали форуми, цирки, амфітеатри, лазні-терми. В Німі (Nîmes, колись Немаус) є прямокутний храм з колонадою. Гало-римляни родичалися, спілкувались латиною; їх еднав синкретичний політеїзм. Варвари у III ст. н. е. прорвали кордон (limes) на Рейні, а магнати утворили окрему Імперію Галії. З битви при

¹ Мисливці палеоліту 28 тис. р. до н. е. малювали коней в печері Ласко (Lascaux, Dordogne). Мегаліти Карнаку (Carnac) 3,3 тис. р. до н. е. досі бовваніють у Морбіані (Morbihan).

² На відміну від цивілізацій кам'яної доби в Єгипті, Китаї та інших країнах Сходу, початок металообробки передувало утворенню держав в Європі від Галії/Франції до Руси/України.

Шалоні (Châlons) 274 р. Рим поновив владу. Колись упосліджене³, християнство переважило за часів толерантного Костянтина 312 р. Сільський люд (pagus) волів поганства. Лютецію племені паризіїв (Lutetia Parisiorum) на Сені (Seine) названо Парижем (Paris) 362 р. Всі вільні люди імперії з плином часу набули статус римських громадян. Та античність охопила Середземномор'я і далеко не цілу Європу [7].

Почалося Велике переселення народів (нім. Völkerwanderung). Свеви, вандалі, кавказці-алани йшли Галією. Аламани і бургунди мали нетривкі державні утвори на її сході, візиготи – в Аквитанії. Буяли повстання багаудів. Варвари посіли Септиманію. Кельти з Британії тікали від навали саксів на півострів Арморіку, відтоді Бретань. Північ мав римлянин Сиагрій (Syagrius), але його вбили салічні (приморські) франки 481 р⁴. Піднятий на щитах вождь Хлодвіг (Chlodovech, Clovis I, звідси Людовик, Louis) завоював Галію і охрестився 498 р. в ортодоксії, а не в арианстві, на відміну від інших конунгів⁵. Папи називали державу найхристиянніших монархів (титул: Rex Christianissimus) старшою донькою Церкви (фр. la fille aînée de l'Église). Звичай кодифіковано (Lex Salica). Побутували кухонна латина і германські говірки. В Ранне Середньовіччя **патримоніальний лад** мав країну франків (Francia) за майно родини. Її ділили прозвані кудлатими (паглатими) нащадки Хлодвіга (Merovingi, Merohingi) з Парижа, Орлеана, Суасона, Реймса (Orléans, Soissons, Rheims). Іслам тиснув з Африки. Мажордом ледачих монархів (Rois fainéants), князь-командувач (dux et princeps Francorum) Карл Мартел (молот) біля Тура (Tours) спинив мусульман Іспанії у 732 р. Його син Пепін Короткий 751 р. зі згоди папи почав династію (Carolingians, Karlings). Коронація онука на імператора римлян у Різдва 800 р. дала уяву цілісної Європи⁶. Карл Великий (Charlemagne) з оселі рипуарських франків (Oche, лат. Aquisgranum;

нім. Aachen; фр. Aix-la-Chapelle) призначав супутників (лат. comites) графами (фр. comtes), а в округи-марки на кордоні – маркізами (marquis). Юристи (legistes) знали Римське право (Corpus Juris). Онуки Карла від договору 843 р. у Вердені (Verdun) ділили конгломерат на Серединну, Східну (Німеччина) і Західну Францію до 870 р⁷. Від мрії Царства Божого жевріла мара вічної монархії [4].

Шляхта перетворила надання за службу на приватну спадщину. Високе Середньовіччя піднесло **феодалізм**. Васали воліли безпосередніх сеньйорів, а не номінального зверхника-короля. Каролінги згасли; граф Паризький Капет (Hugh Capet, каптур) заснував владу Капетингів (Capetians) 987 р. Плащ св. Мартина символізував легітимність⁸. Генрих I (Henry) побрався з Ганною Ярославною; і королі склали присягу на Біблії з Києва у коронації в Реймсі (Notre-Dame de Reims, до 1825 р.). Вікінги Скандинавії посіли гирло Сені і асимілювались; франкомовний герцог Нормандії (Wilhelm, англ. William; фр. Гійом, Guillaume) скорив Англію 1066 р. Її королі мали землі обабіч Протоки (la Manche, Pade-Calais, English Channel; брет. Mor Breizh). Араби звали франками хрестоносців Заходу будь-звідки в Палестині й Сирії. Королівство Єрусалим і всі утвори прибульців-латинян XI–XIII ст. вживали французьку мову (lingua franca). Епос про Роланда живив куртуазну етику лицарства; собори Сен-Дені та Нотр-Дам (Богоматір) дали архітектуру готики. Останній монарх франків (Rex Francorum) Філіп II Август (Philip August) проголосив королівство Францію 1190 р.⁹, добрав правителів (baillis, seneschaux), зміцнив військо¹⁰. Неабияку роль відігравали

⁷ Страсбурзька присяга виокремила французьку і німецьку мови братів Шарля і Людвіга.

⁸ Вояк з Панонії, потім єпископ Туру (Tours, Caesarodunum) св. Мартин (Sanctus Martinus Turonensis) заснував устрій парафії. Біограф св. Григорій Турський (Georgius Florentius, Gregorius) писав Історію франків (Decem Libri Historiarum). Його плащ-прапор Меровінгів (capra Sancti Martini) в абатстві (Majus Monasterium, фр. Marmoutier) дав ім'я Капетингів, назву каплиці (capella, chapelle) і військових священиків (capellani, chapelains). В Мармутьє батько Каролінзького Ренесансу Алкуїн (Alcuin) винайшов пропис (minuscule). Валуа і Бурбони шанували Сан-Мартена, а антиклерикали сплюндрували його домовину. Франко-пруська і світова війни відродили культ святого захисника в Третій Республіці.

⁹ Лілеї (fleur-de-lis) Діви Марії є на берлі Людовика VI, печатках Робера II, Людовика VII і Пилипа II Августа (XII ст.). В поемі Гійома де Нанжі (Nangis, пом. 1300 р.) з абатства Жусваль (Jouenval, Chambois) диво змінило золоті лілеї щита Хлодвіга на півмісяці. Квіти цяткували блакить (Azure semé-de-lis Or) щита-герба Людовика VIII (France Ancient). Людовик IX бачив віру, мудрість і звитягу Трійці. Карл V поєднав три геральдичні лілеї 1376 р. (France Modern). Квіти на блакиті каптура св. Мартина є символом королів до XV ст. Герб Англії мав їх теж, доки Георг III не зрікся претензій на трон Франції 1801 р.

¹⁰ До 25 тис. лицарів, міської міліції, кінноти, піхоти, арбалетників і моряків.

³ Св. Дені (Saint Denis, Dionysius, Denys) жив на острові (Île de la Cité) на Сені. Погани замордували його 250 р. на пагорбі мучеників (mons martyrium, Montmartre), або Меркурія і Марса (Mercurei et Martis). За Житієм, патрон Парижа ніс свою відтягу голову 10 км.

⁴ Давнє германське означення вільної людини (frankon) або кидальної сокири (francisca).

⁵ Спирит-жало (Angon) бджоли з домовини його батька (Childric I) було символом монархії. За легендою, голубка принесла фіал олії миропомазанія єпископові Ремі (Saint Remi, Remigius). Обряд сполучив харизму царя-жерця (Rex et sacerdos), як Давида і Соломона.

⁶ Монарший штандарт (Romaine, Montjoie) мав золоте полум'я (Oriflamme, лат. aurea flamma) на шовку абатства Сен-Дені. На мозаїці IX ст. церкви Сан-Джованні в Римі св. Петро дає прапор Карлові, аби кров мученика з золотого списа палила сарацинів. Літопис XIII ст. (Guillaume le Breton), Хроніка Фландрії XIV ст., реєстр дофінів (Registra Delphinalia) 1456 р., інвентарі Сен-Дені 1536 р. засвідчили видозмінені Орифлами.

королеви Елеонора з Аквитанії (Aliénor d'Aquitaine, Éléonore de Guyenne) і Бланка з Кастилії (Blanche de Castille). Альбігойські війни проти ересі катарів після 1209 р. спустошили графство Тулузу (Toulouse) і завадили появі нації півдня (Languedoc). Консолідована ієрархія мала взірцем адміністрації папську Курію. Після 1226 р. двір (la Cour royale française, лат. Curia Regis) Людовика IX (St. Louis) виріс з Ради (Conseil du roi de France), де були канцлер (chancelier), командувач (connétable) та інші магнати [1]. Св. Людовик упорядкував Скарбницю указом (ordonnance) 1278 р. Рахункова Палата (la Chambre des comptes de Paris) мала стати оселю (Palais de la Cité) у 1303–1789 рр. Філіп IV Вродливий у 1302 р. скликав дорадчі Штати (états généraux: клір, лицарі, міста) проти бундючного папи Боніфация VIII [18].

За **Пізнього Середньовіччя** Салічне право 1316 р. не визнало спадкоємців з жіночої лінії; кузен Капетингів Пилип Валуа (Valois) посів трон 1328 р. Ласий небіж з Англії Едвард III Плантагенет розпалює Сторічну війну (1337–1453 р.) Половину 17 млн. французів у 1347 р. вбила Чорна Смерть, пандемія-пошесть чуми. Край одужав з поразок (Crécy, Poitiers, Agincourt) і повстань (Jacquerie). Династична сварка стала національною, і Орлеанська Діва (Jeanne d'Arc) гнала заброд з гарної Франції (belle France)¹¹. Літописці (Jean Froissart) й поети (François Vignon) плекали, а Ренесанс стандартизував вишукану мову. Прагматична санкція Собору 1438 р. в Буржі (Bourges, Avaricum) оформила самостійну Галіканську Церкву (l'Eglise gallicaine) в канонічній єдності з Римом. Підступний Людовик XI спирався на міщан і гвардію шотландців проти феодалів Ліги суспільного блага і загарбав Бургундію, коли швейцарці вбили герцога Карла Сміливого. **Станова держава** долала партикуляризм. Корона не збирала Генеральні Штати після 1484 р., але мала апеляційний Паризький парламент для слідств (les chambres des enquêtes) і клопотань (des requêtes), карну (la Tournelle, з вироків до страт і каторги) й морську палату (la chambre de la marée, з торгів рибою), генерального прокурора і адвокатів (parquet) з реєстрації (enregistrement) ухвал короля, секретарів (les greffiers) і виконавців (huissiers) [1]. Франція в союзі з Османами, Річчю Посполитою і Швецією воювала проти Священної Римської імперії й

¹¹ Здобував перемоги (Patay, Gerbevoey) її соратник Лагір (Étienne de Vignolles, La Hire, лат. Ira Dei, гнів Бога). Карл VII зрадив свою рятівницю, а її братів пасував на лицарів Лілеї (du Lys). Англіїці у Франції втримали Кале (Calais) до Піренейського миру 1558 р. Білий прапор Жанни з золотими лілеями був у Франції до 1789 р. і в Реставрації 1814–1830 рр.

Іспанії. Мандрівники Картєє і Шамплен (Jacques Cartier, Samuel de Champlain) заявили її претензії в Америці. Релігійні війни протестантизму і Контрреформації стали відчутним струсом. Тисячі кальвіністів (Huguenots) замордовано у Варфоломіївську ніч 1572 р. Генеральні Штати збирались у 1560, 1576, 1588, 1593 і 1614 рр.

Гугенот Генрих IV з Навари став католиком і почав династію Бурбонів (Bourbon) Франції. Реформатів захистив едикт у Нанті (Nantes) 1598 р. Суперінтендант фінансів Сюлі (Maximilien de Béthune, Duke de Sully) судив розкрадачів, скоротив посади, обмежив податі й лихву, захопив рільництво, лісівництво, експорт вин і збіжжя, іригацію, шляхи і канали (de Briare, з Луари до Сени), зміцнив шовкові мануфактури, фортеці, артилерію. Фанатик убив короля, та розбрат вщух. Вояк і мислитель Монкретєн (Antoine de Montchrestien) дав назву політичній економії [2]. Картезіанство (René Descartes, Renatus Cartesius) вело логіку буття з мислення (Cogito ergo sum). Французька Академія з 1635 р. є авторитетом з лексики і граматики без юридичних приписів. Міністр Людовика XIII кардинал Ришельє (Armand Jean du Plessis, cardinal-duc de Richelieu et de Fronsac) централізував владу, в Тридцятирічній війні сприяв протестантам проти Габсбургів. Регентша Анна Австрійська і кардинал Мазаріні (Giulio Raimondo Mazzarino) долали Фронду, опозицію парижан і принців. Лакузи звали сонцем (Le Roi Soleil) Людовика XIV (богом даний Louis-Dieudonné, le Grand). Він отожднився з державою (L'état, c'est moi), урядовав самотужки, вигнав гугенотів. Маршали Лувуа (François Michel Le Tellier, marquis de Louvois) і Вобан (Sébastien Le Prestre, Marquis de Vauban) розбудували військо і фортеці¹², а Конде (Louis de Bourbon, Prince de Condé) і Тюрен (Henri de La Tour d'Auvergne-Bouillon, vicomte de Turenne) вигравали битви. Окрема палата санкціонувала анексії в концепції природних кордонів: Рейн, Альпи, Піренеї (Pyrenees). Поряд зі шляхтою шпаги (noblesse d'épée) зросла правнича шляхта мантиї (noblesse de robe) [9]. Генеральний контролер фінансів, державний секретар флоту, торгівлі та колоній Кольбер (Jean-Baptiste Colbert) регламентував ремесла і обмежив імпорт митом [4]. Меркантилізм субсидував мануфактури¹³. Франція мала найбільше населення в Європі, її мова панувала в культурі до

¹² Кількісний склад армії 200 тис., французькі та іноземні (німецькі, швейцарські) полки, уніфікація (лінійна піхота і стрільці замість мушкетерів і пікінерів), уніформи, казарми.

¹³ Державний захист вітчизняного підприємництва у XIX ст. названо протекціонізмом.

XX ст. Дворян вабили палац і парк Версаля (Versailles). Мистецтво славило **абсолютизм**, що досяг кульмінації¹⁴.

Людовик XV заснував фондову біржу (La Bourse de Paris) 1724 р. Після Війн Розкошів він втратив Нову Францію (Quebec, Канада) і позиції в Бенгалії у 1763 р., набув Лотарингію (Lorraine) 1766 р. і Корсику (Corsica) 1770 р. Король з фаворитами потай (*secret du roi*) діяв всупереч своїм міністрам. Засновник економічного аналізу Кене (François Quesnay) очолив, а видавець Дюпон (Pierre Samuel du Pont de Nemours) назвав фізіократів (φύσις – природа, κράτος – влада), які воліли аграрного ладу [14]. Засаду невтручання (*Laissez faire, laissez passer*) в економіку згодом перебрав ліберал Адам Сміт (*free trade*). Енциклопедія наук, мистецтв і ремесел (*Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*) Дідро і Даламбера (Denis Diderot, Jean Le Rond D'Alembert) живила Просвітництво (назву *Lumières* 1733 р. визнано у 1751 р.)¹⁵. Перша на материка ложа франкмасонів (Grand Orient de France) виникла 1773 р. (датована 1728 р.). Вольтер (François-Mari Arouet, Voltaire) і всі філософи Доби Розуму картали сваволю невігласів, глузували з клерикалів [16]. Руссо (Jean-Jacques Rousseau) писав про Суспільний договір і пряму демократію (нині в Швейцарії). Філія (Les Neuf Sœurs) Великого Сходу сприяла підтримці Францією війни Сполучених Штатів за незалежність. Суверенітет нації заступав сюзеренітет особи. Міністри Тюрго (Anne-Robert-Jacques Turgot, Baron de Laune) і Некер (Jacques Necker) марно прагнули оподаткувати клір і шляхту. Решта французів, Третій стан (*troisième état*) жадав рівності [14]. В скруті фінансів наближали Революцію і масони – маркіз де Кондорсе; Мірабо; Жорж Дантон; Гебер; Луї Філіп, герцог Орлеанський (Marquis de Condorcet, Mirabeau; Georges Danton; Hébert; Louis Philippe, Duke d'Orléans).

Обрані на вихід з дефіциту Генеральні Штати після зруйнування Бастилії 14 липня 1789 р. передували Установчим і Законодавчим Зборам (*Assemblée constituante, Assemblée législative*). Уряд обмеженої монархії відповідає перед Зборами. Виник триколірний прапор¹⁶. Декларація прав людини і громадянина (*Déclaration des droits de*

l'homme et du citoyen) визнала природні й невід'ємні права на свободу, власність, безпеку, опір утискові. Усунено станові привілеї; проголошено рівність, доступ посад за хистом, свободу слова. Скасовано закон про содомію. Людовик XVI в квітні 1792 р. закликав до війни проти австрійців, потай втік до них і був затриманий у Варенні (Varennes). Загрозливий маніфест командувача пруссаків (Herzog von Braunschweig) на його захист обурих Париж. Злидарі-безштганьки (*sans culottes*) здобули палац Тюільрі 10 серпня, а 22 вересня народилась **Перша Республіка** (*République française*) з гаслами свободи, рівності, братерства (*Liberté, égalité, fraternité*). Людовика і королеву (Marie Antoinette) засуджено за зраду і страчено на гільотині 1793 р. Дантон казав, що Францію врятує звитяга, а народів треба хліба і знань. Владу (*Convention Nationale*) посіли догматики (*montaignards*) з якобінців (*Jacobins*)¹⁷. Інтервенція наразилась на відсіч. За Конституцією, Республіка-союзниця вільних народів дає притулок іноземним борцям за свободу і відмовляє тиранам, не припускає втручання до внутрішніх справ і не мириться з ворогом, що окупує її терен. Штучні культу Розуму і Вищої Істоти захиріли. Терор відповів на заколоти (*Chouannerie*) роялістів Нормандії та Вандеї (*Vendée*). На вироки трибуналу подеколи за брак лояльності страчено 30 тис. справжніх і уявних контрреволюціонерів¹⁸. Конвент злякався, в місяць спеки (Thermidor в календарі Революції) 1794 р. арештував, оголосив поза законом і стяг диктатора Робесп'єра (Maximilien François Marie Isidore de Robespierre). Репресії спіткали апологетів рівності [14].

Гімн Марсельєзу (*La Marseillaise*) ухвалено 1795 р.¹⁹ У громадянській бійні до 1796 р. загинули 200 тис. патріотів (синіх) і 250 тис. вандейців (білі). Франція інкорпорувала анклавів (Avignon) і Бельгію, заснувала дочірні республіки Італії (Цизальпінська, Лігурійська, Римська, Партенопейська), Нідерландів (Батавія), Швейцарії (Гельвеція)²⁰. Популярний генерал Бонапарт (Napoléon Bonaparte) розігнав корумповану

¹⁴ Берніні (Gian Lorenzo Bernini) оздобив Лувр (Louvre). З бароко зріс класицизм Мольєра (Jean-Baptiste Poquelin, Molière), Корнеля (Pierre Corneille) і Расіна (Jean-Baptiste Racine).

¹⁵ Бугенвіль і Лаперуз (Louis-Antoine, Comte de Bougainville; Jean François de Galaup, comte de Lapérouse) вивчали Океанію. Відкрито кисень; здійснено політ на повітряній кулі.

¹⁶ Сполука білої барви монархії з кольорами герба Парижа: срібний вітрильник між хвиль на синьо-червоному щиті має девіз: Хитається і не потопляє (лат. fluctuat nec mergitur). Прихильники соціальної республіки мали червоний колір на почесному місці біля дровка.

¹⁷ Клуб у споруді колишнього монастиря св. Якова. За горішні місця в залі Зборів прозвані депутатами Гори (La Montagne), монтаньєри нищили поміркованих жирондистів, чий заможні депутати представляли департамент (Gironde) у гирлі річок Гаронни і Дордоні.

¹⁸ Більшовики Росії перебрали назви друзів і ворогів народу, Комітети безпеки, швидкий терор, комісарів з правом страти за млявість. Французи відзначили сторіччя Революції Ейфелевою вежею (La Tour Eiffel), але вже не звать Національне свято Днем Бастилії.

¹⁹ Волонтери Марселя у 1792 р. несли в Париж пісню Рейнської армії (Chant de guerre pour l'Armée du Rhin), що написав у Страсбурзі капітан де Ліль (Claude Joseph Rouget de Lisle).

²⁰ Залежність схожа на взаємини Радянського Союзу з комуністичними країнами Європи.

Директорію у 1799 р.²¹, потім став Першим консулом, а після плебісциту 1804 р. імператором французів. Бонапартизм обіцяв стабільність, цезаризм пристосував засади Революції, зберіг рівність громадян, 83 департаменти замість провінцій (з колишніх герцогств і графств), метричну систему, скасував низку реформ [13]. Сервільний Законодавчий корпус імітував парламент; призначені префекти і мери замінили самоврядність²². Кодекс дбав про власників і позбавив прав жінок, злидарів, нешлюбних дітей. Конкордат замирив з Церквою. Бджола в емблемі символізує лояльність [3]. Наполеон громив ворожі коаліції, края Італію і Німеччину на слухняні утвори родичів, декретував Континентальну блокаду проти Англії. Стара Франція мала 25, а Імперія 83 млн людей. Загинув мільйон. Врешті герілья Іспанії, армії Росії, Австрії й Пруссії, золото і флот Британії перемогли. **Перша Імперія** сконала у 1815 р.²³ **Реставрація** Бурбонів дала конституцію, але освітній, віковий, майновий ценз обмежив активний і пасивний електорат небагатьма тисячами осіб. Палата перів не обиралась. Для Священного Союзу Франція придушила зброєю лібералів Іспанії у 1823 р. [19].

Аристократи мріяли про ґрунти, втрачені в Революції, а правдолюбці про утопічний комунізм²⁴. Зазіхання на пресу викликали повстання 1830 р.²⁵ **Липнева монархія** Луї-Філіпа Орлеана вдалася до популізму²⁶. Урядували банкір Лафіт (Jacques Laffitte), історики Гізо (François Pierre Guillaume Guizot) і Тьер (Marie Joseph Louis Adolphe Thiers) [21]. Індустрія загострила напругу²⁷. Друга Республіка після Весни Народів 1848 р. дала виборче право чоловікам і свободу рабам у колоніях. Комісія в Люксембурзькому палаці розробляла реформи [11]. Та влада закри-

ла створені для безробітних Національні майстерні й розстріляла протестувальників. Французи задушили республіку в Римі, де їхня залога відтоді 20 років захищала папу. Небіж Наполеона I, обраний президент Луї-Наполеон Бонапарт вчинив переворот (coup d'état) і став імператором у 1852 р.²⁸ Префект барон Осман (Georges-Eugène Haussmann) перебудував Париж²⁹. Наполеон III анексував Савою і Ніццу (Savoie, Nice), вів війни в Криму, Сирії, Алжирі, Італії, Мексиці, Індокитаї. Ідеалісти хотіли федерації громад, а не держав³⁰. **Друга Імперія** зазнала краху у війні 1870 р. [6]. Уряд втік від пролетарів у Версаль і придушив Паризьку Комууну у 1871 р. Мир з Німеччиною у Франкфурті коштував контрибуції, Ельзасу і Лотарингії³¹.

Третя Республіка мала гоїти травми, що жили шовінізм, реваншизм, мілітаризм, монархізм, корупцію³². Незабаром ожили ідеї соціалізму, набув впливу анархо-синдикалізм. Міністр-масон Фері (Jules François Camille Ferry) вилучив релігію зі світської (laïque) освіти, подвоїв професуру республіки (hussards noirs de la République). Дискримінацію в пресі заборонено у 1881 р. Каралися зазіхання на пристойність (contraires aux bonnes mœurs) і порядок (trouble à l'ordre public). Пропаганда кликала надолужити втрати набуттям колоній. Франція нав'язала протекторат Тунісу, скорила Мадагаскар, басейни Конго і Нігеру, Аннам, Тонкін. Війна з китайцями зазнала критики. Тричі гіршали стосунки з Німеччиною³³. Франція уклала Консультативний пакт 1891 р. і військову конвенцію 1893 р. з Росією, яка заступила давню Річ Посполиту в ролі союзниці [10]. Конфронтація в Судані загрожу-

²¹ Помірквані соціалісти України назвали Директорією уряд Народної республіки 1918 р.

²² Шеф поліції (Joseph Fouché, Duc d'Otrante) вів нагляд, а префекти провадили плебісцити.

²³ Цинізм доби втілив єпископ, а потім якобинець Талейран (Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, prince de Bénévent), що служив дипломатом Директорії, Консульству, Імперії, Реставрації, але на Віденському конгресі запобіг територіальному поділові Франції.

²⁴ Сен-Симон (Claude Henri de Rouvroy, comte de Saint-Simon) омріяв самоврядні робітничі комуні, а в Америці їх створили однодумці Фур'є (François Marie Charles Fourier), який між іншим винайшов назву фемінізму. У Франції буяли масові комуністичні банкетти.

²⁵ Відлунням Липневої революції стали здобуття Бельгією незалежності від Нідерландів і безуспішне Листопадове повстання в Царстві Польському 1830–1831 рр. проти Росії.

²⁶ Триколірний прапор, скромний король-буржуа, перенесення труни Наполеона з острова св. Олени в собор Інвалідів (саркофаг-дар царя Миколи I). Романтик Делакруа (Ferdinand Victor Eugène Delacroix) за кон'юнктурою не раз перемалював Свободу, що веде народ.

²⁷ Визиск викликав виступи ткачів Ліона з вимогами жити в праці або вмерти в борні.

²⁸ Демагог обіцяв мир і жартував, що має дружину-легітимістку, кузена-орлеаніста (Charles Auguste Louis Joseph, Duc de Morny), сина-республіканця, а сам є соціалістом. Письменник Гюґо (Victor Marie Hugo) з еміграції (Guernsey) картав узурпацію.

²⁹ За винятком небагатьох пам'яток античності та Середньовіччя, авеню і бульвари столиці являють собою архітектуру Другої Імперії, до якої додано деякі споруди XX ст.

³⁰ Готував замахі патріот Італії Феліче Орсіні. Снував змови революціонер Бланкі (Louis Auguste Blanqui). Картав приватну власність Прудон (Pierre-Joseph Proudhon). Набували впливу анархізм Михайла Бакуніна і теорія диктатури пролетаріату Маркса (Karl Heinrich Marx). Емігрант з Києва Францишек Духінський (Duchński) готував дипломатичний тиск Другої Французької імперії на Росію з метою домогтися самостійності Польщі та України.

³¹ Анексований французами у XVII ст. німецькомовний Ельзас між Рейном і Вогезами (Vosges) був плацдармом нападу на Німеччину або її захисту; Лотарингія давала шлях на Париж.

³² Небезпека диктатури генерала Буланже, антисемітизм у справі Дрейфуса, скандал з крахом компанії Панамського каналу. Сварилися легітимісти, орлеаністи, бонапартисти. Граф Шамбор (Henri de Chambord) не бажав корони, доки не повернено білий прапор.

³³ Зміцнення французької армії та зосередження німецьких військ на кордоні у 1875–1887 рр.

вала сваркою з Великою Британією³⁴. Сердечна Згода з нею (l'Entente Cordiale) у 1904 р. зусиллями міністра Делькасе (Théophile Delcassé) залагодила компроміс. Франція мала населення 39,6 млн і другу після Британії колоніальну імперію в Африці, Індокитаї, Океанії: 12 347 тис., а з метрополією 12 898 тис. кв. км (8,6 % суходолу). Закон 1905 р. відокремив Церкву від держави³⁵. Соціаліста і пацифіста Жореса (Jean Léon Jaurès) убито в перший день світової війни. В ній загинуло 1,4 млн (4,29 %), поранено 4,3 млн французів, але повернено Ельзас і Лотарингію³⁶. На мирній конференції в Парижі 1919 р. радикали президент Пуанкаре (Raymond Poincaré) і прем'єр-міністр Клемансо (Georges Benjamin Clemenceau) стали співтворцями Версальської системи.

Франція підтримала відроджену Польщу і Чехословаччину, але кинула напризволяще Західноукраїнську і Українську Народні республіки. Мала Антанта і всі альянси в Східно-Центральній Європі під егідою Парижа після 1920 р. мали розмежувати (Cordon Sanitaire) Радянський Союз і Німеччину³⁷. Емігранти не почувалися безпечно в Парижі³⁸. Консерватори вбачали чинник стабільності у фашизмі Муссоліні. Франція в Локарно (Locarno) уклала Рейнський гарантійний пакт 1925 р. з Бельгією, Італією, Великою Британією і Німеччиною. Благенькі арбітражні угоди припускали ревізію кордонів Польщі та Чехословаччини [12]. Семиразовий прем'єр-міністр Бріан (Aristide Briand) в дусі Пан-Європи взаємодіяв з канцлером веймарської Німеччини Штресеманом (Gustav Stresemann), а з державним секретарем США Келогом (Frank Billings Kellogg) намагався пактом запобігти війнам³⁹. Через Лігу Націй він у 1929–1930 рр. планував федерацію Європи для співпраці в економіці та захисту від радянської загрози. Велика Депресія поклати край ілюзіям [19]. В Німеччині переміг націонал-соціалізм. У Парижі зазнав поразки правий путч 1934 р.⁴⁰ Міністр Барту (Jean Louis

Barthou) плекав Пакт колективної безпеки (Східне Локарно), але його і короля Югославії вбили в Марселі терористи з Балкан, яким сприяли Берлін і Рим [22]. Не виправдав сподівань франкорадянський договір взаємодопомоги 1935 р.⁴¹ Народний Фронт виграв вибори; соціаліст Блюм (Léon Blum) дав страхування і щорічні відпустки, скоротив робочий день, допустив жінок в уряд, але спинив реформи, бо капітал тікав з країни. Франція закрила кордон під час громадянської війни в Іспанії, де Італія і Німеччина допомогли заколотникам розбити республіку. Для умиротворення (appeasement) агресорів Париж і Лондон знехтували дружньою Чехословаччиною у Мюнхені⁴² та Польщею після агресії Третього Рейху. Фортифікації Мажино (Maigneaut) не зарадили. Після блискавичного краху (Blitzkrieg) і капітуляції Франції німці окупували північ у 1940 р., а решту у 1942 р. Маршал Петен (Henri Philippe Benoni Omer Joseph Pétain) очолив маріонетковий режим Віші (Vichy) з гаслами праці, родини, вітчизни (travail, famille, patrie). Колабораціоністи переслідували євреїв і демократів [8].

Антифашистський Опір (Resistance) скерував з Лондона генерал де Голль (Charles de Gaulle). Комуністи (Henri Rol-Tanguy) бились проти німців, а після визволення були в уряді⁴³. Парламентська Четверта Республіка дала право голосу жінкам у 1944 р. Плідне тридцятиріччя економіки (les Trente Glorieuses) тривало до 1975 р. Де Голль порозумівся з канцлером Німеччини Конрадом Аденауером. Франція у 1949 р. взяла участь у створенні НАТО (Організації Північноатлантичного Договору). Прозваний Батьком Європи, економіст Монне (Jean Monnet) омріяв, а міністр Шуман (Robert Schuman) спланував Європейську спільноту вугілля і сталі в Парижі у 1951 р. На прохання Організації Об'єднаних Націй, Франція 1953 р. ухвалила національну емблему: щит з головами лева і орла по кутках, монограмою RF на фасції та схрещені гілки лавра і дуба, але в оздобі фасадів частіше впадають в очі лілеї. Франція втратила Індокитай⁴⁴ та загрузла у війні в Алжирі, де жив мільйон колоністів. Римський договір про Європейську економічну спільноту (Спільний Ринок) набув чинності

Organisation secrète d'action révolutionnaire, cagoullards.

⁴¹ Наступника Барту, Лаваля (Pierre Laval) страчено 1945 р. за колабораціонізм.

⁴² Прем'єр-міністр Даладьє (Édouard Daladier) дозволив розчленування Чехословаччини.

⁴³ Згодом керівники партії (Maurice Thorez, Jacques Duclos, Benoît Frachon, Waldeck Rochet, Georges Marchais) вагались між сталінізмом і самостійним євро-комунізмом.

⁴⁴ Комуністи змусили французів у В'єтнамі капітулювати при Дьєн Б'єт Фу 1954 р.

³⁴ Франція поступилась Британії у 1898 р. на Нілі (Фашода), бо поруч ворожа Німеччина.

³⁵ Світськість (laïcité) заборонила окремі права віровизнаний, крім капеланів у війську.

³⁶ З нагоди капітуляції Німеччини в день св. Мартина Турського у листопаді 1918 р. архієпископ Паризький подякував Богові за те, що той виявився добрим французом.

³⁷ Польсько-румунський військовий союз, проекти Балтійської та Балканської Антанти.

³⁸ Французький суд фактично виправдав убивцю Головного Отамана УНР Симона Петлюри 1926 р. Агенти Кремля без перешкод викрадали генералів Білої Гвардії.

³⁹ Пакт про відмову від війн достроково набув чинності між Радянським Союзом і сусідами, але не виконав своєї ролі без ефективних заходів покарання проти порушників.

⁴⁰ Поліція стріляла на захист парламенту від бойовиків з Action Française, Fédération nationale des Camelots du Roi,

1958 р. Референдум схвалив конституцію. П'ята Республіка має виконавчу владу президента (на 7, нині 5 років у загальних виборах). Він за посадою (*ex officio*) також князь Андорри і Великий магістр заснованого Наполеоном I Ордена почесного легіону (*Légion d'honneur*). Експрезидент є членом Конституційної Ради. Унітарна напівпрезидентська республіка має законодавчий парламент: Сенат і Національні Збори (*Assemblée Nationale*). Обрані прямим голосуванням на 5 років депутати можуть розпустити уряд. Збори важливіше, ніж обраний електоральною колегією на 9 (нині 6) років сенат. Співзасновниця Європейського Союзу (ЄС) у 1962 р., Франція не хотіла там мати Велику Британію. Угода в Евіані визнала незалежність Алжиру [17].

Де Голль мріяв про велич нації (*Grandeur de la France*) і Європу вітчизн (*l'Europe des Patries*)⁴⁵, та зрікся влади, бо лівацькі заворушення (*gauchisme*) і барикади в Парижі 1968 р. схитнули консерватизм. Наступниками були його соратник Помпиду (*Georges Jean-Raymond Pompidou*), атлантист і ліберал з моралі абортів і розлучень Жіскар д'Естен (*Valéry Marie René Georges Giscard d'Estaing*), католик на службі Віші й потім соціаліст Міттеран (*François Maurice Adrien Marie Mitterrand*), колишній мер Парижа і апологет державної економіки (*dirigisme*) Ширак (*Jacques René Chirac*), екс-міністр внутрішніх справ зі Спілки за Народний рух (раніше Збір за республіку, *Rassemblement pour la République*) Саркозі (*Nicolas Paul Stéphane Sarközy de Nagy-Bocsa*). Де Голль вивів Францію з військової структури НАТО, а Саркозі повернув у 2009 р. Соцпартія здобула конституційну більшість у виборах 2012 р. Президентом обрано Оланда (*François Hollande*), а уряд очолив Ероль (*Jean-Marc Ayrault*).

За оборонними видатками (2,3 % ВВП, \$ 62,5 млрд) Франція є п'ятою після США, Китаю, Росії, Великої Британії. Обов'язковий призов скасовано 1997 р. Збройні сили (*Armées françaises*) з головнокомандувачем-президентом Республіки включають армію (*Armée de Terre*), флот (*Marine Nationale*), авіацію (*Armée de l'Air*), жандармів (*Gendarmerie nationale*)⁴⁶. Це найбіль-

ша армія ЄС (26 в світі) і сили стримування (колишні ударні: *Force de Frappe*)⁴⁷. Третя ядерна держава НАТО з 1960 р., зазнала з 1990 р. критики за підземні вибухи в Полінезії, вступила в Договір нерозповсюдження (*Nuclear Non-Proliferation Treaty*)⁴⁸, ратифікувала заборону випробувань (*Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty*)⁴⁹. Вона виготовляє ракети, танки, літаки⁵⁰, експортує зброю, крім ядерної. Франція засудила вторгнення в Ірак 2003 р., але її стрільці патрулювали Афганістан. Найдавніший і найбільший щорічний військовий парад Європи відбувається 14 липня на Єлисейських Полях. Одна з засновниць Організації Об'єднаних Націй, Франція має другий після США дипломатичний корпус і є постійним членом Ради Безпеки з правом вето, членом Ради Європи, Великої вісімки (G8), Єврозони, Світової організації торгівлі (WTO), Латинського союзу, Тихоокеанської спільноти, Комісії Індійського океану, Асоціації Карибських держав, Міжнародної організації франкофонії (OIF, 51 член). Організація об'єднаних націй з освіти, науки і культури (UNESCO), Організація економічного співробітництва і розвитку (*Organisation de coopération et de développement économiques*), Міжнародне бюро ваг і мір, Інтерпол, антитерористичний центр (*Alliance Base*, 2002–2009) розміщено у Франції. За обсягом гуманітарної допомоги це другий після США, а з питомою ваги (0,5 % ВВП) десятим донор⁵¹. Франція за прямими іноземними інвестиціями (\$ 117,9 млрд) була третьою в Організації економічної співпраці у 2008 р. В інвестуванні за кордон її компанії посіли 2 місце (\$ 220 млрд)⁵².

Франція з потужною індустрією створила міністерство доквілля 1971 р. і посідає 17 місце з викидів вуглецю⁵³, а після нафтової кризи 1973 р.

⁴⁷ Балістичні ракети 4 субмарин (*Triomphant*), 50 ракет ВПС (*Mirage 2000N*) і 10 (*Super Étendard Modernisé*) на авіаносці (*Charles de Gaulle*), нові літаки (*Rafale F3*), 300 ядерних боеголовок. Щорічники Стокгольмського міжнародного інституту вивчення миру (*SIPRI*).

⁴⁸ Договір відкрито до підписання 1968 р., чинний з 1970 р., безстроковий від 1995 р., має 190 учасниць (включаючи Сполучені Штати, Велику Британію, Росію, Францію, Китай). Не беруть участь і мають ядерну зброю Індія, Пакистан, Північна Корея, а також Ізраїль.

⁴⁹ Генеральна Асамблея ООН ухвалила Договір 1996 р., що не набув чинності, бо Китай, Єгипет, Іран, Ізраїль і США не ратифікували, а Індія, КНДР і Пакистан не підписали його.

⁵⁰ Франція вийшла з деяких (*Eurofighter*), але діє в інших спільних проєктах (*Eurocopter Tiger*, *multi-purpose frigates*). Євроконсорціум (*Airbus A400M etc.*) є символом глобалізації.

⁵¹ Вона фінансує проєкти з економіки, інфраструктури, освіти, медицини, демократії, права в Сахелі. Миротворчі дії (*Côte d'Ivoire*, *Chad*) довели свій вплив (*Françafrique*).

⁵² Після США (\$ 311,8 млрд), більше Британії (111,4), Японії (128) і Німеччини (156,5).

⁵³ Після пустельних Канади, Австралії, Аравії, а на душу менше Китаю. Університети США (*Yale*, *Columbia*) визнали Францію сьомою в світі з екологічної свідомості.

⁴⁵ Він казав Вінстону Черчиллю під час війни, що втілює Жанну д'Арк, звав Радянський Союз Росією, шокував Канаду під час візиту гучним вітанням вільному Квебекові.

⁴⁶ Жандармерія в Міністерстві оборони (оперативно в Міністерстві внутрішніх справ) має й мобільні підрозділи (*Escadron Parachutiste d'Intervention*, *Groupe d'Intervention*). Зовнішня безпека (*Direction Générale de la Sécurité Extérieure*) є в Міноборони, а внутрішня розвідка (*Direction Centrale du Renseignement Intérieur*) в МВС.

має 78 % електрики з 59 атомних станцій⁵⁴. Друга економіка Європи, четверта в світі з добробуту і п'ята з ВВП (\$ 2580 трлн)⁵⁵, дев'ята з паритету купівельної спроможності⁵⁶, має 39 з 500 чільних компаній світу (Fortune Globale), в Парижі – найбільшу дільницю бізнесу Європи (La Défense). Мішана економіка сполучає приватне (2,5 млн фірм) і державне підприємництво. Уряд має залізницю, авіацію, телекомунікації, атомну енергетику, а з 1990 р. продає і корпоративує цей сектор (France Télécom, банки, страхування). Аерокосмічна індустрія має космодром (Centre Spatial Guyanais). Фондові біржі Парижа, Амстердама, Брюсселя, Нью-Йорка поєднано у 2007 р.; французька філія (Euronext Paris) є другою в Європі (після London Stock Exchange). Найбільша страхова компанія (AXA) за зиском є дев'ятою корпорацією. Банки (BNP Paribas, Crédit Agricole, Société Générale) є першим, шостим і восьмим у світі. Франція є шостим експортером промислових товарів і третім з пшениці, яловичини, свинини, птиці, молока. Завдяки ґрунтам, технологіям і субсидіям 3,5 % французів випускають 20 % аграрної продукції ЄС. Мають попит вина (Bordeaux, Champagne). Залізниця завдовжки 29 473 км поступаються у Європі лише Німеччині. Експреси (Thalys, Eurostar, TGV) сягають 320 км на годину. Тунель (Eurotunnel Shuttle) сполучає з Англією. Найбільша в Європі мережа шляхів 1 027 183 км має переважно вітчизняні машини (Renault, Peugeot, Citroën). У Парижі є чільний з 475 аеропортів (Paris-Charles de Gaulle). Рейси ведуть Національна (Air France) і приватні компанії. Марсель є першим з 10 портів і найбільшим у Середземному морі. Країна має 12 261 км каналів, зокрема (Canal du Midi) від Середземного моря до Атлантики.

Метрополія-шестикутник (l'Hexagone, за обриси) має третю після Росії й України в Європі територію 551 695 кв км з населенням 63 460 тис., а з заморськими теренами 674 843 кв км (0,45 % суходолу Землі) і 65 600 тис. чол. (21 в світі)⁵⁷. Франція має 27 адміністративних регіонів: 21 на

матеріку, Корсика і 5 – за морем (Guyane française, Guadeloupe, Martinique, Mayotte, Réunion). Це 101 департамент, 341 округ (arrondissement), 4051 кантон, 36 697 комун (2 588 утворів). В Парижі, Ліоні й Марселі 45 округів. Визнано незалежність колоній, але є володіння⁵⁸. Франція дає більшість природного приросту ЄС, до 40 % населення з імміграції⁵⁹. Релігійні громади не мають втручатись у політику. До 50 % французів вважаються католиками, понад 8 % мусульманами⁶⁰, 3 % протестантами. Третина вірить в Бога. Відправи відвідує 5 %. Найбільша в Європі єврейська спільнота має 0,5–0,6 млн. У школах не можна носити хрести, хустки, тюрбани⁶¹. Суд інтерпретує приватне (цивільне і карне) і публічне (адміністративне і конституційне) право. Заборонено антисемітизм, расизм, зневагу до жінок. Ув'язнення не має кривдити більше, ніж завдано шкоди [8]. Не визнаються мотиви моралі, нема кар за блюзнірство. Закони без зворотної дії (ex post facto) чинні з публікації в офіціозі (Journal Officiel de la République Française). Франція толерує меншини, з 1999 р. одностатеві пари, а з 2013 р. дозволила їм шлюби. Конституція (ст. 2) вимагає французької мови в праці та комерції [17]. Це консолідує націю. Ожили культури Ельзасу, Провансу, Фландрії, Бретані, басків Гасконі. Метрополія має 8, а заморські терени 69 мов меншин. В Індокитаї французька мова зникла. Говірки креолів є в Полінезії та Вест-Індії. Чимало держав Африки вживають французьку мову⁶². В світі нею спілкуються 500 млн. Сприяють урядові установи (La Francophonie). Найбагатша країна Європи з високим рівнем освіти і тривалості життя⁶³, обіймає 20 місце з розвитку і 24 зі сприйняття корупції⁶⁴. Здобутки культури і науки зміцнюють престиж держави.

⁵⁸ П'ять спільнот (Polynésie Française, Saint Barthélemy, Saint Martin, Saint Pierre et Miquelon, Wallis et Futuna), окрема громада (Nouvelle Calédonie), Південні землі (des Terres australes et antarctiques: Archipel des Kerguelen, Îles Saint Paul et Amsterdam, Île Crozet, Îles Éparses в Індійському океані, претензії Terre Adélie), острів Тихого океану (Clipperton).

⁵⁹ Понад 1,1 млн прибули у 1921–1935 рр., ще 1,6 млн після деколонізації Північної Африки. На відміну від інших країн ЄС, Франція дещо обмежила приплив зі Східної Європи.

⁶⁰ Міністерство внутрішніх справ 2003 р. налічувало 5–6 млн мусульман.

⁶¹ Заборона 2010 р. затуляти обличчя зазнала критики (Amnesty International).

⁶² Жартома згадується, як африканці за підручниками історії говорили про предків-галів.

⁶³ Всесвітня організація охорони здоров'я вважає, що у Франції найкраща медицина.

⁶⁴ Зведений показник розвитку (Human Development Index); рейтинг (Transparency International), сприйняття аналітиків і підприємців (Corruption Perception Index).

⁵⁴ Об'єднано зменшити викиди 1990–2020 рр. на 20 % і зробити охоронними 20 % виняткової морської зони (11 млн кв. км акваторії й шельфу на 200 миль від територіальних вод).

⁵⁵ Ринкова вартість речей і послуг; рівень життя за валовим доходом на душу населення (\$ 40 690).

⁵⁶ Формулювання єдиної ціни для міжнародних ринків за поточним обмінним курсом.

⁵⁷ Інститут Монтеня (Montaigne) налічує у Франції 51 млн білих (85 %), 6 млн з Північної та 2 млн з Тропічної Африки (10 і 3,5 %), 1 млн азіатів (1,5 %), 200 тис. турків у 2004 р. Четверть немовлят мають батьків не з Європи. Інститут статистики (INSEE) гадає, що 19 % населення склали 11,8 млн іммігрантів з нащадками: 5 млн. з Європи (переважно з Італії) і 4 млн з Алжиру і Марокко). Франція приймає до 200 тис. іммігрантів на рік.

Список літератури

1. Дюби Ж. История Франции. Средние века. От Гуго Капета до Жанны д'Арк. 987–1460 / Ж. Дюби ; [пер. с фр. Г. А. Абрамова, В. А. Павлова]. – М. : Международные отношения, 2000. – 415 с.
2. История Франции: [коллект. моногр.] ; [под общей редакцией Ж. Карпантье, Ф. Лебрена в сотрудничестве с Э. Карпантье и др. ; предисл. Ж. Ле Гоффа ; пер. с фр. М. Некрасова]. – СПб. : Евразия, 2008. – 607, [1] с.
3. Минье Ф. История Французской революции с 1789 по 1814 гг. / Ф. Минье ; [пер. с фр. И. М. Дебу и К. И. Дебу ; под ред. и со вступ. ст. Ю. И. Семёнова]. – М. : Гос. публ. ист. б-ка России, 2006. – 550 с.
4. Arlette Jouanna. La France du XVIe siècle : 1483–1598 / J. Arlette // Histoire de France : tomes 1–6. – Т. 2. – PUF, “Q. M.”, 1996–2010. – 690 p.
5. Gauvard Claude. La France au Moyen Âge du Ve au XVIe siècle / Claude Gauvard // Histoire de France : tomes 1–6. – Т. 1. – PUF, “Q. M.”, 1996–2010. – 592 p.
6. Barjot D. La France au XIXe siècle: 1814–1914 / D. Barjot, Jean-Pierre Chaline, André Encrevé // Histoire de France – édition PUF (tomes 1–6), PUF, “Quadrige Manuels”, 1996–2010. – Т. 5. – 656 p.
7. Duby G. Histoire de France des origines à nos jours / Georges Duby. – Paris : Larousse, 2007. – Collection “Bibliothèque historique Larousse”. – 1416 p.
8. Marseille J. Nouvelle histoire de France (tomes 1–2) / Jacques Marseille. – Perrin, “Tempus”, 2002. – 1208 p.
9. Kerhervé Jean. La naissance de l'État moderne (1180–1492) / Jean Kerhervé // Histoire de France : tomes 1–8. – Т. 2. – Hachette Supérieur, “Carré Histoire”, 1991–2009. – 271 p.
10. Leduc J. L'enracinement de la République (1879–1918) / Jean Leduc // Histoire de France : tomes 1–8. – Т. 7. – Hachette Supérieur, “Carré Histoire”, 1991–2009. – 238 p.
11. Tulard J. La France de la Révolution et de l'Empire / Jean Tulard // Histoire de France – édition PUF (tomes 1–6), PUF, “Quadrige Manuels”, 1996–2010. – Т. 4. – 212 p.
12. Sirinelli J.-F. La France de 1914 à nos jours / Jean-François Sirinelli // Histoire de France – édition PUF (tomes 1–6), PUF, “Quadrige Manuels”, 1996–2010. – Т. 6. – 544 p.
13. Jessenne J.-P. Révolution et Empire (1783–1815) / Jean-Pierre Jessenne // Histoire de France : tomes 1–8. – Т. 5. – Hachette Supérieur, “Carré Histoire”, 1991–2009. – 297 p.
14. Cornette J. Absolutisme et Lumières (1652–1783) / Joël Cornette // Histoire de France : tomes 1–8. – Т. 4. – Hachette Supérieur, “Carré Histoire”, 1991–2009. – 335 p.
15. Cornette Joël. L'affirmation de l'État absolu (1492–1652), 335 pages // Histoire de France : tomes 1–8. – Т. 3. – Hachette Supérieur, “Carré Histoire”, 1991–2009.
16. Bély Lucien. La France moderne (1498–1789) / Lucien Bély // Histoire de France : tomes 1–6. – Т. 3. – PUF, “Q. M.”, 1996–2010. – 704 p.
17. Agulhon M. Histoire de France Hachette, La République (tomes 1–2) / Maurice Agulhon Hachette, “Pluriel”, 2011. – 1044 p.
18. Le Jan R. Origines et premier essor 480–1180 / Régine Le Jan // Histoire de France – édition Hachette Supérieur (tomes 1–8), Hachette Supérieur, “Carré Histoire”, 1991–2009. – Т. 1. – 271 p.
19. Berstein S. Histoire de la France au XXe siècle (tomes 1–3) / Serge Berstein et Pierre Milza. – Librairie Académique Perrin, “Tempus”, 2009. – 2199 p.
20. Berstein S. Histoire du XIXe siècle / Serge Berstein et Pierre Milza. – Hatier, “Initial”, 2001. – 538 p.
21. Adoumié V. De la monarchie à la république (1815–1879) / Vincent Adoumié // Histoire de France : tomes 1–8. – Т. 6. – Hachette Supérieur, “Carré Histoire”, 1991–2009. – 255 p.
22. Adoumié Vincent. De la République à l'État français (1918–1944) / Vincent Adoumié // Histoire de France : tomes 1–8. – Т. 8. – Hachette Supérieur, “Carré Histoire”, 1991–2009. – 255 p.
23. Ададуrow В. В. Історія Франції: королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) : [посібник] / В. В. Ададуrow. – Львів : Український католицький університет, 2002. – 212 с.

M. Kirsenko

THE ORIGINS AND EVOLUTION OF THE FRENCH STATEHOOD

The article regards main stages of the French statehood development from the Antiquity till now, namely population, ethnic composition, religious beliefs and Churches, social order, political regimes, legal systems, organizational structures, national symbols, traditions, and the role of France in the European civilization.

Keywords: state, patrimonial society, feudalism, estates, absolutism, Renaissance, Reformation, Enlightenment, nation, Republic, constitution.

Матеріал надійшов 18.02.2014